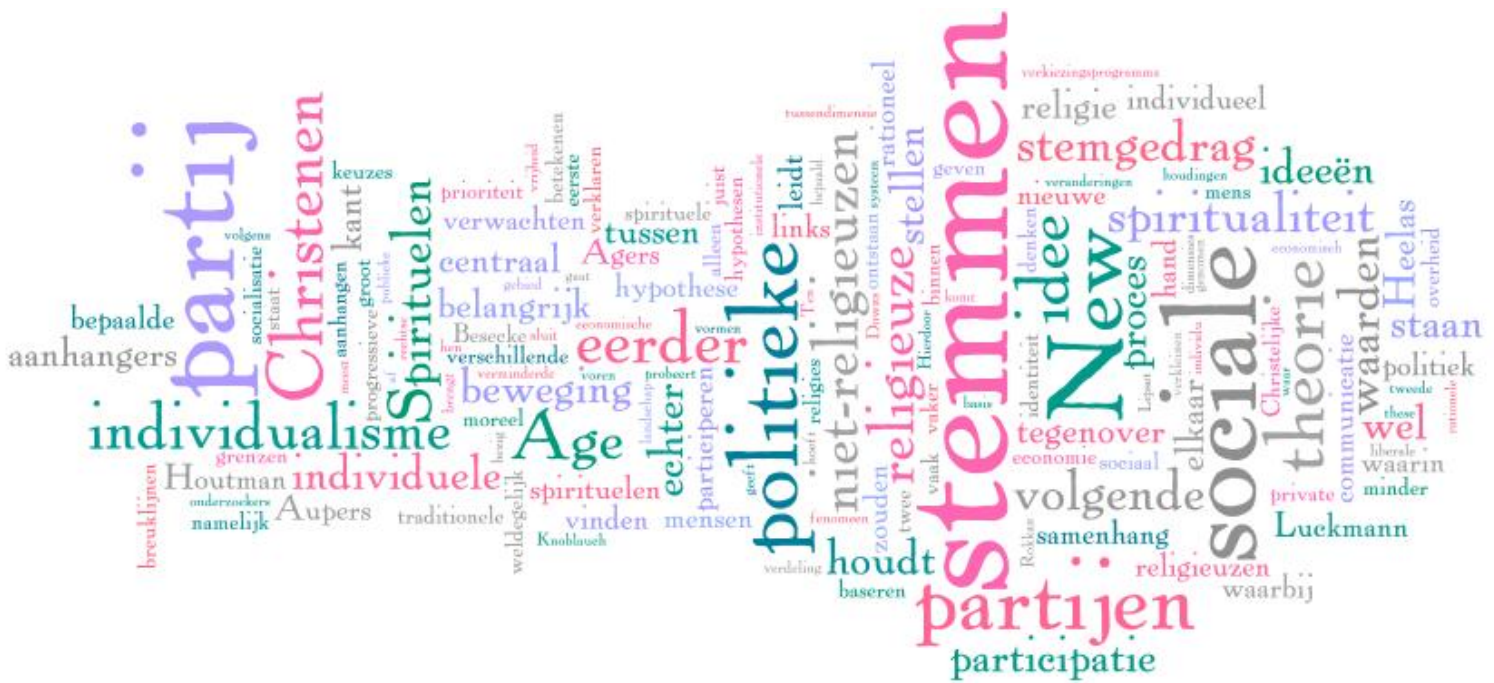

You changed. New Age.

(Marlon Roudette, 2012)

Inloed van New Age spiritualiteit op politiek gedrag.

Bachelor Scriptie

Begeleider: Leonard van 't Hul

Tweede beoordelaar: Susan de Goede

Juni 2013

Lianne van de Schootbrugge: 3541797

Lisanne Meeuwsen: 3465330

Inhoudsopgave.

Hoofdstuk 1

pagina 3

Inleiding

Hoofdstuk 2

pagina 6

Theoretisch kader

Veranderingen in het religieuze landschap

New Age spiritualiteit

Consequenties van de New Age spiritualiteit op stemgedrag

Religieuze identiteiten en politieke voorkeur

Hoofdstuk 3

pagina 12

Onderzoeksmethoden en data

Data

Operationalisering variabelen

Methode

Hoofdstuk 4

pagina 19

Resultaten

Beschrijvende analyse

Verklarende analyse

Hoofdstuk 5

pagina 29

Conclusie en discussie

Literatuurlijst

pagina 32

Bijlage 1

pagina 35

Odds ratio's en Waldscores

Hoofdstuk 1

Inleiding.

In de periode na de Tweede Wereldoorlog kwam er geleidelijk een einde aan de verzuiling in Nederland en ontstond een meer afwisselend religieus landschap: in toenemende mate werd het Christendom (katholieken en protestanten) aangevuld met 'exotische' tradities als Islam, Hindoeïsme, Boeddhisme en de talloze vormen van holistische spiritualiteit (hierna: New Age spiritualiteit) (Bernts, Dekker & de Hart, 2006; Houtman, 2008). Verzuiling houdt in dat de samenleving verticaal gestructureerd is op ideologische en religieuze gronden. Burgers met een bepaalde politieke of religieuze achtergrond werden op een top-down manier geregeerd door een eigen ideologische elite en richtten zich in hun dagelijks handelen vooral op leden van dezelfde zuil (Zijderveld, 1998; Peters, Felling & Scheepers, 2000). Dit betekent bijvoorbeeld dat gelovigen behorend bij een Rooms-Katholieke zuil vooral katholieke kranten lazen, hun boodschappen bij katholieke ondernemers deden en op een bijpassende politieke partij stemden. Echter kwam in Nederland aan dit systeem na de Tweede Wereldoorlog een einde, wat de afbraak van de zuilen betekende (Peters, Felling & Scheepers, 2000). Tijdens deze afbraak in de jaren '60 kwam de New Age beweging op (Houtman, 2008). Met het verdwijnen van de zuilen en de opkomst van nieuwe vormen van zingeving zoals de New Age spiritualiteit is het voor sociologen steeds lastiger geworden individueel stemgedrag te bepalen (Scheepers, Eisinga & te Grotenhuis, 2000). Met het wegvallen van ideologische elites worden individuen steeds minder direct gestuurd in hun stemgedrag en heeft zij een meer onvoorspelbaar karakter gekregen (Norris & Inglehart, 2011). In dit onderzoek willen we de relatie tussen iemands religieuze identiteit en politiek gedrag inzichtelijk maken. Het onderzoek spitst zich vooral toe op New Age spiritualiteit en dit zal vergeleken worden met een traditionele religie, zoals het Christendom.

Wij definiëren New Age spiritualiteit als een spirituele overtuiging waarbij individuen vrijelijk uit Oosterse- en Westerse spirituele en religieuze tradities putten. Het betreft een spiritualiteit zonder grenzen of dogma's waarbij elk individu die ideeën en praktijken selecteert die op dat moment het beste bij hem of haar passen (Heelas, 1996). Binnen het onderzoek naar de New Age beweging doen zich twee academische visies voor. Enerzijds de visie die stelt dat het New Age gedachtegoed iets is wat privé gebeurt en geen invloed heeft op de samenleving. Volgens Luckmann (1967) gaat het om een zeer individualistische vorm van zingeving welke er voor zorgt dat mensen losraken van sociale contexten en zich vooral met het eigen welzijn bezighouden. Deze vormen van religie worden volgens hem vaak gekenmerkt door zelfexpressie, zelfactualisering en individuele vrijheid (Luckmann, 1967). Bruce (2002) stemt in met deze gedachte en stelt dat New Age geen instituten en autoriteiten kent, waardoor er geen socialisatie en sociale controle kan plaatsvinden. Hierdoor is er geen

aanleiding om te denken dat New Age maatschappelijke gevolgen heeft. Daartegenover staat de visie dat de New Age beweging weldegelijk invloed heeft op de samenleving. Volgens Aupers en Houtman (2006) leidt New Age niet tot individuele 'bricolage', maar juist tot nieuwe sociale samenhang. Zij tonen aan dat individualisme er voor zorgt dat men zich verbindt. Met die wetenschap willen zij aantonen dat New Age dus wel sociaal significant is voor de samenleving. Heelas (1996) vult hen aan en stelt dat New Agers alle vormen van sturing en autoriteit afwijzen wanneer ze bezig zijn met het construeren van hun identiteit, maar dat dit zeker wel invloed heeft op de samenleving. Besecke (2006) beschrijft religie als een systeem van 'transcendent meanings', of ook wel een systeem van alles overstijgende betekenissen, waarbij religie wel een sturende invloed heeft op stemgedrag.

In deze scriptie willen wij ingaan op de vraag wat in de eenentwintigste eeuw nog de invloed van iemands religieuze identiteit op politieke houdingen en gedragingen zijn. Daarbij zullen we vooral kijken naar de invloed van de New Age spiritualiteit, omdat daarover de grootste controverse bestaat en omdat die controverse tot verschillende ideeën over stemgedrag leidt. Uit de literatuur wordt duidelijk dat religie vroeger weldegelijk een sterke invloed had op de politieke houdingen en gedragingen van individuen (Scheepers, Peters & Felling, 2000; Zijdeveld, 1998), maar in hoeverre is dit nog steeds zo? Bepaalt het hebben van een bepaalde religieuze identiteit nog steeds het politieke gedrag? Deze vragen leiden tot de volgende hoofdvraag, namelijk:

In hoeverre en op welke manier leidt New Age spiritualiteit tot politiek gedrag?

De New Age spiritualiteit wordt vergeleken met twee andere religieuze identiteiten, namelijk met de niet-religieuzen en Christenen. Daarbij wordt onderzocht in hoeverre het hebben van één van die religieuze identiteiten invloed heeft op politiek gedrag. Onder politiek gedrag wordt allereerst het daadwerkelijk politiek participeren en ten tweede de politieke voorkeur verstaan. Dit onderzoek achten we wetenschappelijk relevant, omdat tot vandaag de dag drie belangrijke debatten gaande zijn. Allereerst het debat in hoeverre er nog een verband bestaat tussen het hebben van een religieuze identiteit en politiek gedrag. Dit onderzoek zal allereerst moeten uitwijzen of er nog een verband bestaat en zo ja in welke richting dat verband loopt. Ten tweede het debat over de consequenties van met name de New Age spiritualiteit voor politieke participatie, waarbij het kamp van de hyperindividualisten en het kamp van de nieuwe sociale samenhang onderscheiden worden. Met dit onderzoek hopen we meer inzicht te geven in het theoretische gat dat tussen de New Age spiritualiteit en de consequenties op politiek gedrag bestaat. Tot slot is er het debat over stemgedrag gaande. Waar Downs en Schumpeter (1957) gebruik maken van de economische links-rechts verdeling, stelt Kriesi (2010) dat er ook gekeken moet worden naar culturele breuklijnen. In dit

onderzoek zullen wij zowel van de economische als van de culturele links-rechts verdeling gebruik maken (Achterberg en Houtman, 2006). Indirect is dit onderzoek ook maatschappelijk relevant, omdat politieke partijen zouden kunnen inspelen op het politieke gedrag van de drie religieuze identiteiten.

Om de hoofdvraag te beantwoorden zal gebruik worden gemaakt van de dataset 'European Value Study 2008', dit is een grootschalig cross-nationaal Europese studie naar de normen en waarden van de respondenten. Voor dit onderzoek zal alleen de afgenomen survey uit Nederland gebruikt worden, omdat wij ervan overtuigd zijn dat Nederland een goed voorbeeld is van een sterk veranderd religieus landschap. Zo lijkt de New Age spiritualiteit in Nederland relatief groot te zijn, maar is het Christendom dat ook nog altijd (Becker & de Hart, 2006). Een ander argument is dat Nederland een tolerant land is, waardoor er veel ruimte voor de burgers is om geheel naar eigen wijze hun religie of levensbeschouwing invulling te geven. Deze openheid geeft onderzoekers vervolgens de ruimte om te onderzoeken hoe die verschillende manieren van het aanhangen van een religie van invloed zijn op politiek gedrag.

2.1 Veranderingen in het religieuze landschap.

In dit onderzoek wordt onderzocht in hoeverre en op welke manier een bepaalde religieuze identiteit tot bepaald politiek gedrag leidt. Zoals eerder vermeld heeft de ontzuiling vanaf de jaren 60 voor grote veranderingen in het religieuze landschap gezorgd. Verzuiling wordt gedefinieerd als een maatschappelijk verschijnsel waarbij een samenleving onderverdeeld is in verschillende 'confessionele' (religieuze) en 'niet-confessionele' (politiek ideologische) zuilen of stromingen. Deze zuilen of stromingen zorgen er voor dat het hele sociale leven van mensen bepaald wordt, dus dat de plek waar zij boodschappen doen, clubs waar zij een lidmaatschap hebben en op welke politieke partij zij stemmen allemaal bepaald wordt door elites (Zijderveld, 1998; Peters, Felling & Scheepers, 2000). Waar de autoriteiten van een bepaalde zuil eerst het sociale leven en denkkaders van de mens voorschreven, komt het na het verdwijnen van de zuilen steeds meer aan op de wensen en voorkeuren van de mens zelf. Mensen waren steeds minder direct beïnvloedbaar in hun doen en laten en ze lieten maatschappelijke en politieke meningen niet langer dicteren door kerkelijke en politieke autoriteiten.

De afbraak van de zuilen werd lang gezien als onderdeel van het proces van secularisering, waarbij men veronderstelde dat religie zou verdwijnen in zowel het publieke domein (macro) als in het privé domein (micro) (Berger, 1967; Bruce, 2002; Dobbelaere, 2002; Zijderveld, 1998). Wilson (1967) stelde in navolging van Durkheim en Weber dat de mate van structurele differentiatie in de moderne samenleving, de aanwezigheid van conflicterende religieuze waarheidsclaims (pluralisme), de onmogelijkheid van sociale integratie via consensus over de normen en waarden en de steeds verdere privatisering van religies uiteindelijk zou leiden in het totale verdwijnen van alle religieuze identiteiten. Luckmann (1967) stelde echter dat religie in het publieke domein misschien wel wegvalt, maar dat het privé domein juist rijker wordt aan vormen van zingeving. In zijn ogen was er eerder sprake van een revitalisering van religie. Ook Janssen (1998) benadrukt dat de afname van het aantal Christelijke aanhangers gepaard gaat met de groei van een waar experiment van andere godsdienstigheden. Knoblauch (2008) stelt dat de plotselinge groei van religie en spiritualiteit niet onder het begrip de-secularisatie geschaard kan worden, maar dat het opgevat moet worden als een transformatie naar een vorm van religie die is aangepast aan de huidige trend naar modernisering. Houtman en Mascini (2002) laten ook zien dat de groei van New Age spiritualiteit juist heel logisch is, omdat haar waarden goed aansluiten bij de normen en waarden die opgang maken in onze samenleving. Onder deze normen en waarden wordt het kritiek hebben op autoriteiten en de waarde van individuele ontplooiing verstaan.

2.2 New Age spiritualiteit.

In het kielzog van Heelas en Woodhead (2005) hebben verschillende onderzoekers beweerd dat de revitalisering het beste zichtbaar is in de New Age beweging. Ook voor Luckmann (1999) zelf betekende de revitalisering de opkomst van de New Age beweging. New Age wordt gedefinieerd als een vorm van zingeving waarbij individuen zelf hun pad uitstippelen en daarbij elementen van andere verschillende religies gebruiken (Van 't Hul, forthcoming). Zo zijn de kernwaarden anti institutionalisme, zelfactualisatie en de Groene agenda. Het anti institutionalisme komt voort uit de verzuiling en de secularisering. In de jaren '70 en '80 van de twintigste eeuw nam de invloed van de kerk en de invloed van de autoriteiten van een bepaalde zuil af, waardoor mensen steeds minder beïnvloedbaar waren in hun doen en laten en waarbij men zich steeds meer ging afzetten tegen instituties. Het traditionele Christendom maakte plaats voor meer onzichtbare en geprivatiseerde vormen van religie, waarbij toevlucht werd gezocht in alternatieve religies met flexibelere omgang met regels en autoriteit (Bruce, 2002). 'Do-it-yourself religion', 'pick-and-mix religion' en 'spiritual supermarket' zijn synoniemen die verschillende onderzoekers ook wel gebruiken voor de New Age beweging. Deze begrippen zeggen genoeg: men wil niet langer voorgeschreven krijgen of men moet geloven, in wie men moet geloven, hoe men zich behoort te gedragen, welke zuil of stroming daar bij hoort en waarop vervolgens politiek gestemd dient te worden. Met zelfactualisatie wordt een sterk individueel bewustzijn bedoeld, wat er voor zorgt dat mensen losraken van sociale contexten en dus individuele autonomie ontwikkelen (Luckmann, 1967). Dit brengt ons bij de laatste kernwaarde van de New Age beweging: de Groene agenda. Mensen die zich erg met spiritualiteit en New Age bezig houden, willen niet alleen goed zijn voor zichzelf, maar hechten ook veel waarde aan de omgeving en willen die omgeving graag hetzelfde gedachtegoed bijbrengen (Houtman en Mascini, 2000).

2.3 Consequenties van de New Age spiritualiteit op politieke participatie.

Wat spiritualiteit en de New Age beweging nu eigenlijk inhoudt, is niet het complete verhaal. Wij zijn benieuwd wat de consequenties zijn van die spirituele ideeën voor houdingen en gedrag. Er zijn verschillende diagnoses gesteld, waaronder de diagnose van New Age spiritualiteit als hyperindividualisme tegenover de diagnose van New Age spiritualiteit als de nieuwe sociale samenhang. Allereerst het idee van hyperindividualisme. Vooral Heelas (1996) en Bruce (2002) geven inhoud aan dit idee aan de hand van de individualiseringstheorie. Zij stellen dat door de nadruk van New Age spirituelen op zelfexpressie, zelfactualisering en individuele vrijheid zij alle sturing en autoriteit afwijzen en zich vrijwel alleen bezighouden met het construeren van hun eigen identiteit (Heelas (1996). Kort gezegd is de groeiende populariteit van New Age, maar ook de gelijktijdige daling van het aantal Christenen het gevolg van een groeiend moreel individualisme: Heelas (1996) en Houtman & Mascini (2002) stellen dat het moreel individualisme op gespannen voet staat met de

traditionele communitaristische levensvisie van het Christendom. Dit individualisme leidt tot het minder participeren in de samenleving, omdat de prioriteit bij een individualistische levensstijl ligt waarbij men gericht is op het eigen welzijn (Luckmann, 1967; Heelas, 1996). Wij denken dat deze verminderde participatie ook gevolgen heeft voor de politieke participatie. Wij gaan dus aan de hand van de volgende hypothesen proberen te onderzoeken of dit individualisme nu echt leidt tot een verminderde politieke participatie. Dit brengt ons tot de volgende hypothesen:

- 1) *Spirituelen zullen minder politiek participeren dan Christenen.*
- 2) *Niet religieuzen zullen minder politiek participeren dan Christenen.*

Het idee dat de New Age beweging hyperindividualistisch is, is later aangevallen door onder meer Besecke (2006) en Aupers en Houtman (2006). Zij stellen dat aanhangers van de New Age beweging er misschien wel individualistische houdingen op na houden, maar dat zij daarnaast weldegelijk publiek gericht zijn en dat het aanhangen van spirituele idealen weldegelijk consequenties heeft op maatschappelijk niveau. In 2006 deed Besecke onderzoek naar het sociale aspect van spiritualiteit. Ze geeft aan dat non-institutionele religies vaak onder het woord spiritualiteit geschaard worden. Spiritualiteit wordt beschreven als individuen die bouwen op individueel onderscheidingsvermogen, individuele reflectie en individuele autoriteit. Besecke (2006) benadrukt juist de sociale kant van spiritualiteit. Ze behandelt drie dimensies die het concept religie moeten reflecteren, waarin een institutionele (kerk), een individuele (gelovige) en een tussendimensie aan bod komen. Deze tussendimensie houdt in dat de institutionele en de individuele dimensies gelijk lopen, maar dat daarnaast ook de sociale significantie van communicatie onderstreept wordt. Zelf hangt ze de laatste dimensie aan, dus het idee dat religie een systeem is van alles overstijgende betekenissen. Religieuze betekenisgeving is dus nooit slechts een individueel fenomeen, noch een puur institutioneel fenomeen. Ook Aupers en Houtman (2006) verdedigen het idee van de nieuwe sociale samenhang. In hun artikel in 2006 behandelen zij twee processen die inhoud geven aan een spirituele identiteit. Het eerste proces wat men doorloopt is het proces van 'soul searching', of ook wel geestesverkenning. De onderzoekers erkennen dat dit proces inderdaad een individueel proces is, waarin men op zoek gaat naar wie men is, wat men wil en hoe men dat wil. Het proces dat volgt heeft echter wel een sociaal karakter. Dat is namelijk het proces van socialisatie. Na het inlezen in zelfhulpboeken en spiritualiteit, gaat men zich socialiseren met deze vorm van religie (Aupers & Houtman, 2006). Aangezien de prioriteit van aanhangers van de New Age spiritualiteit in vormen van sociale samenhang, cohesie, de zoektocht naar gelijkgestemden en sociale participatie ligt, verwachten wij dat dit ook gevolgen zal hebben voor de politieke participatie. Dit brengt ons tot de volgende hypothese:

3) *Spirituelen zullen meer politiek participeren dan niet-religieuzen.*

2.4 Religieuze identiteiten en politieke voorkeur.

Met de afbraak van verzuiling zijn er niet alleen veranderingen binnen het religieuze landschap, maar ook grote veranderingen binnen het politieke landschap te vinden. Politieke partijen kunnen niet meer rekenen op een vaste hoeveelheid stemmen. Wij vragen ons af wat stemgedrag tegenwoordig bepaalt en hoe het te verklaren valt dat een bepaald soort mens naar een bepaalde politieke partij gedreven wordt. Een theorie wat een rationeel calculerend mensbeeld aanbiedt, is de theorie van Downs en Schumpeter (1957). Zij stellen dat mensen hun keuzes baseren op rationeel denkgedrag, daardoor economisch zullen stemmen, maximalisatie van winst nastreven en daardoor op partijen zullen stemmen die dichtbij hen staan. Lipset & Rokkan (1967) en Kriesi (2010) betogen echter dat er niet alleen naar economisch gewin gekeken moet worden, maar ook naar cultureel gewin. In het boek van Norris en Inglehart (2004) komt naar voren dat deze auteurs religiositeit zien als een bron van veiligheid. Dit betekent dat de normen en waarden die samenhangen met deze veiligheid moeten worden gewaarborgd. Deze manier van denken heeft invloed op stemgedrag, omdat men de normen en waarden van de religie hoog in het vaandel heeft staan en men het daardoor belangrijk zal vinden om op een partij te stemmen die hier ook waarde aan hecht (Norris & Inglehart, 2004). Dit gegeven ondersteunt de breuklijnentheorie van Lipset en Rokkan (1967), omdat de breuklijnentheorie stelt dat politieke partijen de dragers zijn van de belangen van verschillende bevolkingsgroepen. Deze bevolkingsgroepen zijn vaak ingedeeld naar sociale groeperingen waartoe zij behoren (Lipset & Rokkan, 1967). De kans dat een lid van een bepaalde sociale groepering vroeger op een partij zou stemmen die niet gekoppeld was aan die bepaalde sociale groep, was erg klein. Zoals al eerder is aangegeven, heeft de verzuiling gezorgd voor het vervagen van de grenzen, ofwel breuklijnen, tussen sociale groepen. Hierdoor hoeft de sociale achtergrond van iemand niet meer automatisch te betekenen dat diegene stemt op een partij wat bij die sociale achtergrond hoort. In het artikel van Kriesi (2010) wordt stemgedrag verklaard aan de hand van value-cleavages, wat dus inhoudt dat er breuklijnen ontstaan op basis van ideeën die tegenover elkaar staan. Voortvloeiend uit dit idee zou je kunnen stellen dat religieuzen en niet-religieuzen tegenover elkaar staan, waarbij religieuzen zich steeds meer verzetten tegen inperking van rechten en niet-religieuzen dit juist niet doen (Achterberg et al., 2009). Wij zijn benieuwd wat dit betekent voor het stemgedrag in Nederland van vandaag de dag. Spirituelen zullen bij deze hypothese gezien worden als religieuzen, omdat zij weldegelijk een bepaalde vorm van zingeving aanhangen. Aansluitend daarop hypothetiseren wij:

4) *Spirituelen zullen meer op Christelijke partijen stemmen dan niet-religieuzen.*

Voortbouwend op het idee dat breuklijnen ontstaan op basis van ideeën die tegenover elkaar staan, zou men kunnen stellen dat ideeën van linkse en rechtse partijen ook tegenover elkaar staan. Bij linkse partijen zal de focus vooral liggen op een grote rol van de overheid in de economie en op sociaal gebied. Bij rechtse partijen is het echter zo dat de overheid juist een zo min mogelijk invloed mag hebben op de economie en op sociaal gebied (Documentatiecentrum Nederland Politieke Partijen, 2012). Het is aannemelijk dat spirituelen op de sociaal-economische schaal eerder rechts zullen stemmen dan Christenen, omdat zij een zo min mogelijke bemoeienis van instituties en overheid prefereren. Christenen geven juist meer de voorkeur aan overheidsingrijpen en vinden solidariteit belangrijk. Dit is echter alleen de sociaal-economische kant van de links-rechts verdeling, maar ook de moreel-culturele kant van de verdeling moet in acht genomen worden. Van die kant is het namelijk juist aannemelijk dat spirituelen eerder links zullen stemmen, omdat zij de Groene Agenda hoog in het vaandel hebben staan. Of niet-religieuzen eerder links of rechts zullen stemmen is onduidelijk, en zal aan de hand van de analyse en de resultaten duidelijk moeten worden. Dit leidt tot de volgende hypothesen:

- 5)
 - a. *Spirituelen zullen eerder rechts stemmen dan Christenen en niet-religieuzen.*
 - b. *Spirituelen zullen eerder links stemmen dan Christenen en niet-religieuzen.*

Zoals eerder is betoogd staan binnen de New Age beweging waarden als zelfontwikkeling en anti-institutionalisme centraal. Wanneer men de theorie van Kriesi (2010) toepast, zou dat kunnen betekenen dat New Agers op partijen stemmen waarin deze waarden eveneens de boventoon voeren. Hierdoor kan je verwachten dat New Agers eerder op een liberale partij zullen stemmen, wat inhoudt dat zij vrijheid en verantwoordelijkheid met elkaar verbinden. Ook streeft het liberalisme naar een vrije markt waarin het kleinhouden van instituties centraal staat. De verwachting is dat Christenen en niet-religieuzen dit niet als een centraal kernpunt zien. Een hypothese wat hierbij aansluit is als volgt:

- 6) *Spirituelen zullen vaker liberaal stemmen dan Christenen en niet-religieuzen.*

Een tweede theorie die stemgedrag probeert te verklaren is de theorie van Downs en Schumpeter (1957). Bij deze theorie wordt uitgegaan van de economische rationele keuze theorie van Adam Smith. Wat belangrijk is, is dat deze theorie niet alleen gebaseerd is op economische koopkracht, maar ook op efficiëntie. De theorie houdt in dat mensen hun keuzes baseren op rationeel denken en dat zij 'economisch' op een partij stemmen die hun belangrijkste waarden vertegenwoordigd. Hierbij staat het maximaal haalbare, dus de meest efficiënte optie, voor het individu centraal. Downs en

Schumpeter (1957) hebben deze theorie toegepast op politiek stemgedrag, waarbij er hetzelfde basisprincipe aangenomen wordt: mensen baseren hun keuzes op rationeel denkgedrag. Binnen het brede scala aan politieke normen en waarden en al die verschillende ideeën die politieke partijen aanhangen, heeft de normaal rationeel denkende mens geen overzicht. Wel weet ieder van zichzelf wat zijn of haar economisch belang is en waar hij of zij het meeste waarde aan hecht. Doordat de mens het geheel niet kan overzien, zal men stemmen op de politieke partij die deze prioriteit uitlicht in het politieke programma. Iemand die tolerant is tegenover het homohuwelijk en vindt dat euthanasie en abortus mogelijk moeten zijn, zal niet stemmen op een conservatieve partij, maar eerder kiezen voor een progressieve partij. Aangezien aanhangers van de New Age beweging zich tolerant opstellen, verwachten wij dat zij naast moreel links ook eerder progressief zullen stemmen (Dolezal, 2010). Dit sluit namelijk aan bij de waarden die zij belangrijk vinden en daaruit vloeit hun rationele keuze voort. De partij die we hiervoor als voorbeeld hebben genomen is GroenLinks. Uit het verkiezingsprogramma van 2012 blijkt dat de belangrijkste kernwaarde van GroenLinks is dat de vervuiler betaalt, zodat er een duurzame economie kan ontstaan. Dit sluit aan bij één van de kernwaarden van New Age. Christenen vinden in tegenstelling tot New Agers andere, vaak meer Christelijke, waarden belangrijk en dus is het waarschijnlijker dat zij eerder op een Christelijke partij dan op een links progressieve partij zullen stemmen. Daarnaast verwachten we dat voor niet-religieuzen hele andere waarden belangrijk zijn en dat zij zich meer op andere programmapunten zullen focussen. Voor dit onderzoek is deze informatie echter niet relevant, dus laten we dat buiten beschouwing. Concluderend stellen we de volgende hypothese voor:

7) *Spirituelen zullen vaker op progressieve partijen stemmen dan Christenen en niet-religieuzen.*

Hoofdstuk 3.

Onderzoeksmethoden en data.

3.1 Data.

De dataset die gebruikt wordt binnen dit onderzoek heet de European Value Study 2008: integrated dataset (EVS 2008). Deze dataset is op grote schaal uitgevoerd, is cross-nationaal en is meerdere malen uitgevoerd, wat het een longitudinale survey onderzoeksprogramma maakt. Dit onderzoeksprogramma heeft aandacht voor de normen en waarden van mensen. EVS 2008 geeft inzicht in ideeën, voorkeuren, houdingen, waarden, normen en meningen van mensen in heel Europa. Zo geeft de dataset weer hoe Europeanen denken over het leven, familie, werk, religie, politiek en de samenleving. De EVS 2008 survey is in 47 landen afgenomen en in totaal zijn 70.000 mensen geïnterviewd.

Zoals eerder vermeld zal voor dit onderzoek alleen de afgenomen survey uit Nederland gebruikt worden, omdat wij ervan overtuigd zijn dat Nederland een goed voorbeeld is van een sterk veranderd religieus landschap. Zo lijkt de New Age spiritualiteit in Nederland relatief groot te zijn, maar is het Christendom dat ook nog altijd (Becker & de Hart, 2006). Nederland was voor de oorlog sterk verzuimd en na de oorlog in een snel tempo ontzuild, wat tot een grote diversiteit in religieuze identiteiten heeft geleid en wat Nederland bij uitstek geschikt maakt als voorbeeldcase voor andere Europese landen. Maar ook omdat Nederland, in tegenstelling tot andere Europese landen, veel voorbeeldcases bezit waarbij de respondenten tot New Age gerekend kunnen worden. Een ander argument, dat ook eerder besproken is, is dat Nederland een tolerant land is met veel ruimte voor eigen invulling. Zo kunnen de burgers allen op hun eigen manier een religie of levensbeschouwing aanhangen en hebben zij de ruimte daar een eigen invulling aan te geven. Deze ruimte maakt het voor onderzoekers mogelijk te onderzoeken hoe die verschillende manieren van het aanhangen van een religie van invloed is op politiek gedrag. Daarnaast concentreert de EVS 2008 zich op waarden en normen, maar tegelijkertijd ook op politieke standpunten van de respondenten. Dit maakt deze dataset uitermate geschikt voor ons onderzoek. Het aantal Nederlandse respondenten dat aan de survey van de EVS 2008 hebben meegewerkt is 1554, waaronder allen boven de 18 jaar. Voor meer informatie over de dataset en alle landen die zijn opgenomen in de EVS 2008 verwijzen wij naar www.europeanvaluesstudy.eu.

3.2 Operationalisering variabelen.

3.2.1 Afhankelijke variabele.

De afhankelijke variabele in ons onderzoek is stemgedrag. In de EVS 2008 wordt de vraag gesteld op welke partij men zou stemmen. Op deze vraag kon men verschillende antwoorden geven zoals: CDA, PvdA, VDD, D66, PVV, ChristenUnie, SGP, GroenLinks, PvdD en SP. Deze vraag hebben we

geoperationaliseerd naar wel en niet stemmers, waarbij men als men op een politieke partij stemt beschouwd wordt als een wel-stemmer en wanneer men niet op een partij stemt beschouwd wordt als een niet-stemmer. De variabele is zo geoperationaliseerd dat als men 1 heeft geantwoord, men tot de wel-stemmers beschouwd wordt en als men 0 heeft geantwoord, men tot de niet-stemmers behoort. Daarnaast is er ook een vraag gesteld in hoeverre de respondenten zichzelf beoordelen als een linkse of rechtse stemmer. Hierin kon men zichzelf op een schaal van 1 tot 10 beoordelen, waarbij 1 staat voor extreem links en 10 staat voor extreem rechts. Binnen ons onderzoek willen wij het onderscheid maken tussen links en rechts, religieus en niet-religieus, liberaal en niet-liberaal en progressief en niet-progressief stemgedrag.

3.2.2 Links – rechts stemgedrag.

Zoals eerder vermeld is er in de EVS 2008 een vraag opgenomen waarin de respondenten zichzelf konden beoordelen als een linkse of rechtse stemmer, waarbij 1 staat voor extreem links en 10 staat voor extreem rechts stemgedrag.

3.2.3 Religieus stemgedrag.

Om te kunnen toetsen of spirituelen net zoals Christenen op religieuze partijen stemmen, is er een variabele gemaakt waar de Nederlandse religieuze politieke partijen samengevoegd zijn. Het CDA, de ChristenUnie en de SGP beschouwen wij als religieuze partijen, omdat deze partijen hun standpunten onderbouwen aan de hand van de bijbel en de bijbel beschouwen als een leidraad voor hun partijprogramma's. Dit betekent overigens niet dat deze partijen alle drie dezelfde standpunten aannemen. Solidariteit staat wel bij alle drie centraal, maar elke partij vult dit anders in en interpreteert de bijbel op een andere manier. De variabele is gedichotomiseerd, waarbij 0 staat voor niet-religieus en 1 staat voor religieus stemgedrag.

3.2.4 Liberaal stemgedrag.

Om een goed onderscheid te kunnen maken tussen liberale en niet-liberale (socialistische) partijen, wordt er informatie van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen gebruikt. Het DNPP stelt dat het liberalisme als uitgangspunt heeft dat vrijheid en verantwoordelijkheid onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Ieder mens draagt in vrijheid niet alleen de verantwoordelijkheid voor zichzelf, maar behoort ook rekening te houden met de vrijheid van anderen. Ook streeft het liberalisme naar een vrije markt waarin de overheid zich terughoudend opstelt. Socialistische partijen zijn gebaseerd op solidariteit, gelijkheid en sociale rechtvaardigheid (Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, 2008). De VVD en D66 worden gezien als liberale partijen, omdat individuele vrijheid, zowel in geestelijk als in materieel opzicht, als het

hoogste goed beschouwd wordt. De voornamelijk socialistische partijen zijn de SP, de PvdA en GroenLinks. Het recht op een fatsoenlijk bestaan en een bestaan dat een volwaardige participatie in de maatschappij mogelijk maakt staat bij deze drie partijen centraal (Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, 2005). De variabele is gedichotomiseerd, waarbij 0 staat voor niet-liberaal (dus socialistisch) en 1 staat voor liberaal stemgedrag.

3.2.5 Progressief stemgedrag.

Voor het onderscheid tussen progressieve en niet-progressieve (conservatieve) partijen is er gebruik gemaakt van het Kieskompas en wederom van het Documentatiecentrum Nederland Politieke Partijen. Simpel gezegd worden progressieve partijen gezien als partijen die gericht zijn op progressie, op vooruitgang. Conservatieven willen zich juist vasthouden aan tradities. Partijen die voornamelijk als progressief gezien worden, zijn D66, PvdA, GroenLinks en de PvdD. Bij deze partijen staat de vrijheid van het individu centraal, waarbij ieder individu op een vooruitstrevende manier zijn of haar waarden kan nastreven. Een goed voorbeeld hierbij is GroenLinks, de partij van de toekomst, waarbij de Groene Agenda en een Groene Wereld vooruitstrevend idealen zijn. Partijen die voornamelijk als conservatief gezien worden, zijn de PVV, SGP, CDA en de ChristenUnie. Dit omdat zij gericht zijn op tradities en veel waarde hechten aan normen en waarden van vroeger. Zo zijn euthanasie en abortus onderwerpen waar zij streng tegen zijn (Kieskompas, 2013; Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, 2008). Ook deze variabele is gedichotomiseerd, waarbij 0 staat voor niet-progressief (dus conservatief) en 1 staat voor progressief stemgedrag.

3.3 Onafhankelijke variabelen.

Wij zullen ons focussen op religieuze identiteit als verklarende factor voor stemgedrag, omdat dit in de tijd van de verzuiling ook het geval was en religie invloed heeft op hoe mensen over verschillende zaken van het leven denken. Wij hebben twee variabelen gebruikt om de religieuze identiteiten te vormen, namelijk de vraag of de respondent tot een religieuze denominatie behoort en de vraag tot welke religieuze denominatie de respondent behoort. Dit leverde een vierdeling op, te weten niet-religieuzen, Christenen, spirituelen en Christelijk spirituelen. Deze manier van operationaliseren bracht met zich mee dat er een nog onbekende religieuze identiteit is ontstaan die nog niet eerder aan het licht is gekomen. De Christelijke spirituele groep bleek groot te zijn, maar helaas heerst hierover nog een te grote onduidelijkheid over wat er nu precies binnen die groep omgaat. Wie vormen de groep precies en wat wordt daar geloofd? Het is legitiem om in vervolgonderzoek meer aandacht te geven aan deze nieuwe Christelijk spirituele identiteit. Om de religieuze identiteiten

goed te kunnen meten, hebben we voor elk van de vier een nieuwe gestandaardiseerde variabele gemaakt.

3.3.1 Niet-religieuzen.

De gestandaardiseerde variabele 'notspirnotrel' bestaat uit de groep respondenten die op V105 het antwoord 'nee' hebben gegeven, zij geven dus aan niet tot een religieuze denominatie te behoren. Daarmee sluiten ze zichzelf uit voor andere vragen die met religie te maken hebben.

3.3.2 Christenen.

De gestandaardiseerde variabele 'notspiritualreligious' bestaat uit de groep respondenten die op V105 het antwoord 'ja' hebben gegeven, zij geven dus aan tot een religieuze denominatie te behoren. Vervolgens zijn die respondenten gecombineerd met respondenten die op V106 het antwoord 1, 2, 3 of 8 hebben gegeven. Zij hebben dus aangegeven te behoren tot de Katholieken, Protestanten, Non-conformisten of de Orthodoxen. De combinatie van deze twee variabelen hebben wij dus 'notspiritualreligious' genoemd.

3.3.3 Spirituelen.

De gestandaardiseerde variabele 'spiritualnotreligious' bestaat uit de groep respondenten die op V127 het antwoord 1 of 2 hebben gegeven. Zij geven aan 'heel erg' tot 'erg' spiritueel te zijn. De laatste gestandaardiseerde variabele 'spiritualreligious' bestaat uit de groep respondenten die op V127 ook het antwoord 1 of 2 hebben gegeven. Zij geven dus nogmaals aan 'heel erg' tot 'erg' spiritueel te zijn. Vervolgens zijn die respondenten gecombineerd met respondenten die op V106 het antwoord 1, 2, 3 of 8 hebben gegeven. Zij hebben dus aangegeven te behoren tot de Katholieken, Protestanten, Non-conformisten of de Orthodoxen. Zoals hierboven eerder verklaard, scharen wij al deze respondenten tot de laatste religieuze identiteit, namelijk spirituelen. Echter zullen in de analyse deze groepen wel gescheiden blijven, omdat er geen uitspraken gedaan kunnen worden over een groep waar nog geen verder onderzoek naar is gedaan.

3.4 Controle variabelen.

Als controle variabelen worden de variabelen sekse, leeftijd, opleidingsniveau en inkomen gebruikt. Wij gebruiken de variabele sekse, omdat de sekse van iemand invloed kan hebben waarop degene stemt. Zo toont onderzoek van Glendinning en Bruce (2006) dat vrouwen eerder New Age spiritualiteit zullen aanhangen en is het daarom relevant om hierop te controleren. Uit onderzoek blijkt vaak dat leeftijd invloed heeft op welke partij iemand stemt, maar ook hoe spiritueel men is. Uit het artikel van Riley (1987) blijkt dat leeftijd invloed heeft op hoe men denkt over zaken zoals

stemmen en levensbeschouwingen. Het is belangrijk dit te controleren, om uit te sluiten dat leeftijd de verklarende factor is. Om nog verdere invloeden uit te sluiten worden controlevariabelen als opleidingsniveau en inkomen gebruikt. Het onderzoek van Glendinning en Bruce (2006) toont dat hoogopgeleiden vaker vormen van spiritualiteit aanhangen dan laagopgeleiden. Een onderzoek vanuit het Centraal Bureau van de Statistiek toont dat mensen met een hoger inkomen vaker tot de Christelijke religieuze identiteit behoren (CBS, 2009). Dit betekent dat het behoren tot een religieuze identiteit dus van invloed kan zijn op het opleidingsniveau en het inkomen. Om te voorkomen dat er ongewenste effecten optreden, wordt er voor deze variabelen gecontroleerd. De variabele sekse is dichotoom gemaakt, waarbij als de respondent 1 heeft geantwoord hij behoort tot het mannelijk geslacht en waarbij als de respondent 0 heeft geantwoord zij tot het vrouwelijk geslacht behoort. In de tabel hieronder is te zien dat 45.1% van de respondenten in de dataset van het mannelijke geslacht is. De variabele leeftijd is als volgt berekend: het geboortjaar is afgetrokken van het jaar dat de enquête is afgenomen. Van de variabele opleidingsniveau hebben we een trichotome variabele gemaakt, waarin we onderscheid maken tussen de categorieën laag, midden en hoog. De lagere school, de MULO, ULO MAVO, VMBO, LBO, MTS en huishoudschool heeft het label laag opleidingsniveau gekregen. Opleidingsniveaus die tussen de lage en de hoge opleidingsniveaus vallen zijn de HAVO, het VWO, Atheneum, Gymnasium, MBO (4 jarig) en MBO plus. Hoge opleidingsniveaus zijn het HBO, het conservatorium, WO bachelor, WO master en promotieonderzoek. Hierbij is de indeling aangehouden die het Centraal Bureau Statistiek geeft (Nationaal Kompas Volksgezondheid, 2013). Bij de variabele inkomen is alleen het jaarlijks inkomen van de huishoudens gebruikt. Deze variabele is gemeten op intervalniveau, waarbij categorie 1 staat voor minder dan 1800 euro inkomen per jaar en categorie 12 staat voor meer dan 120000 euro inkomen per jaar. Het gemiddelde dat berekend is komt uit op 7.26. Dit cijfer houdt in dat men in de categorie 24000 en 30000 euro per jaar valt. De standaarddeviatie is 2.0886, kort gezegd 2. Dit houdt in dat het inkomen varieert tussen categorie 5 (12000 tot 18000 euro per jaar) en categorie 9 (36000 tot 60000 euro per jaar).

Tabel 1.
Beschrijvende statistieken.

	N	Percentage Respondenten	Range	Gemiddelde	Standaard Deviatie	Mediaan
Afhankelijke variabele						
Stemgedrag						
Links – Rechts	1221	-	1 – 10	5,4676	2,0369	6
Religieus stemgedrag	1090	25,1%	0 – 1	0,3431	0,4750	0
Liberaal stemgedrag	1129	18,0%	0 – 1	0,2480	0,4320	0
Progressief stemgedrag	1129	25,1%	0 – 1	0,3454	0,4757	0
Onafhankelijke variabelen						
Religieuze identiteiten						
Niet-religieuzen	345	23.1%	0 – 1	0.2336	0.4233	0
Christenen	389	15.8%	0 – 1	0.1591	0.3659	0
Spirituelen	235	26.1%	0 – 1	0.2634	0.4406	0
Christelijk spirituelen	508	34.1%	0 – 1	0.3439	0.4752	0
Controlevariabelen						
Sekse	1491	45.1%	0 – 1	0.4511	0.4977	0
Leeftijd	1489	-	17 – 95	54.8	17.345	56,0
Opleidingsniveau	1460	-	1 – 3	1.8808	0.8553	2
Inkomen	1263	1 – 12		7.26	2.0889	7
Totaal (N)	1554					

Bron: Eigen berekeningen.

3.5 Methode.

Het toetsen van de hypothesen en het analyseren van de data zal worden gedaan aan de hand van een lineaire regressie analyse en een binaire logistische regressie analyse. Aangezien er een variabele in de dataset bestaat wat al een verdeling maakt tussen links en rechts stemgedrag, en daarbij verdeeld wordt aan de hand van een schaal, wordt erbij het analyseren van deze variabele gebruik gemaakt van een lineaire regressie analyse. Deze interval variabele wordt uitgezet tegen de vier religieuze identiteiten, waaronder niet-religieuzen, Christenen, spirituelen en Christelijke spirituelen vallen. Voor het gros van de analyses wordt er echter gebruik gemaakt van de binaire logistische regressie, omdat hiermee de invloed van onafhankelijke dichotome variabelen op de afhankelijke dichotome variabele stemgedrag kan worden nagegaan. Daarbij wordt gebruik gemaakt van drie nominale dichotome variabelen, namelijk stemgedrag, stemvoorkeur en religieuze identiteit. Stemgedrag bestaat uit de dichotome variabele wel of niet stemmen. Stemvoorkeur bestaat uit vier variabelen. De eerste variabele is de links-rechtsschaal en is een variabele op intervalbasis. De

andere drie variabelen zijn religieus, liberaal en progressief stemgedrag. Alle zijn dichotoom en nominaal verdeeld. De religieuze identiteiten zijn onderverdeeld in de vier eerdergenoemde dichotome subvariabelen.

4.1 Beschrijvende analyses.

De probleemstelling die centraal staat in deze studie is in hoeverre en op welke manier een bepaalde religieuze identiteit tot bepaald politiek gedrag leidt. Zoals in tabel 1 is af te lezen bestaat de dataset voor 23,1% uit niet-religieuzen, 15,8% uit Christenen en 60,2% uit spirituelen. Deze laatste groep bestaat nogmaals uit de twee subgroepen spirituelen met 26,1% en Christelijke spirituelen met 34,1%. Wat stemgedrag betreft, stemmen de respondenten uit onze dataset overwegend rechts, met een gemiddelde van 5,48 op een range van 1 tot 10. Dit betekent dat de links-rechts verdeling nagenoeg gelijk is, aangezien de scheidslijn bij 5,0 ligt. Daarnaast stemt 25,1% op religieuze partijen, 18,0% op liberale partijen en 25,1% op progressieve partijen. De relatie tussen het hebben van een bepaalde religieuze identiteit en bepaald stemgedrag wordt gecontroleerd voor sekse, leeftijd, opleidingsniveau en inkomen.

4.2 Verklarende analyses.

Voor elke hypothese zal er eerst een overzicht gegeven worden van hoe de variabelen zich ten opzichte van elkaar verhouden. Vaak wordt dit aan de hand van een kruistabel gedaan, omdat er op die manier gemakkelijk een patroon te herkennen is. Nadat dit duidelijk is, zal er gebruik gemaakt worden van of de lineaire regressie analyse of de binaire logistische regressie analyse. Dit afhankelijk van welke variabelen aan bod zijn en of deze nominaal verdeeld is of een interval betreft. Hieronder worden de hypothesen stap voor stap doorgenomen.

Hypothese 1: Spirituelen zullen minder politiek participeren dan Christenen.

Om eerst een overzicht te krijgen van hoe de variabelen zich ten opzichte van elkaar verhouden, wordt er gebruik gemaakt van een kruistabel. In tabel twee is te zien hoe de vier religieuze identiteiten zijn uitgesplitst naar politieke participatie, dus of respondenten die tot een bepaalde religieuze identiteit behoren wel of niet politiek participeren. Uit de tabel valt af te lezen dat vooral niet-religieuzen niet politiek participeren, met een percentage van 21,3. De religieuze identiteit die het meest politiek participeert is de Christelijk spirituele, met een percentage van 88,9. De getallen zijn significant, met een significantieniveau van $p < 0,001$. Het aantal vrijheidsgraden is 3 en het verwachte aantal vrijheidsgraden is groter, namelijk 29,0. Dit houdt in dat er een verband bestaat tussen de variabelen, maar dat er nog niet precies duidelijk is wat er met het verband aan de hand is.

Tabel 2.***Religieuze identiteiten uitgesplitst naar politieke participatie.***

Religieuze identiteiten	Geen politieke participatie	Wel politieke participatie	Totaal (N)
Niet-religieuzen	N = 63 21,3%	N = 233 78,7%	296 100%
Christenen	N = 41 12,7%	N = 283 87,3%	324 100%
Spirituelen	N = 30 15,0%	N = 170 85,0%	200 100%
Christelijk spirituelen	N = 49 11,1%	N = 393 88,9%	442 100%
Totaal (N)	183 14,5%	1079 85,5%	1262 100%

Bron: eigen berekeningen.

Om de eerste hypothese te kunnen onderzoeken is deze getoetst aan de hand van een binaire logistische regressie analyse. Tabel drie laat de resultaten van vier regressieanalyses zien, waarbij erbij elke regressie één religieuze identiteit als referentiegroep gebruikt is. Voor de volledigheid zijn alle vier de regressies in de tabel uiteengezet, maar voor de interpretatie van deze hypothese zal er alleen gekeken worden naar het regressiemodel waarbij de Christenen als referentiegroep zijn gebruikt. In het tweede regressiemodel is te zien dat spirituelen vergeleken met Christenen meer participeren, maar dat dit niet significant is. Hier zijn dus geen verdere uitspraken over te doen. Terugkomend op de hypothese houden deze resultaten in dat hypothese 1 verworpen wordt: spirituelen participeren juist meer dan Christenen en niet-religieuzen.

Tabel 3.

Logistische regressiemodellen wel/niet politieke participatie naar religieuze identiteiten: ongestandaardiseerde effecten, significanties en standaardfouten.

	Regressie 1		Regressie 2		Regressie 3		Regressie 4	
	B-coef. (unst)	s.e.	B-coef. (unst)	s.e.	B-coef. (unst)	s.e.	B-coef. (unst)	s.e.
Niet-religieuzen	X	X	-0,635*	0,294	-0,943**	0,270	-0,822**	0,243
Christenen	0,635	0,294	x	x	-0,308	0,326	-0,187	0,294
Spirituelen	0,943**	0,270	0,308	0,326	x	x	0,121	0,278
Christelijke spirituelen	0,822*	0,243	0,178	0,294	-0,121	0,278	x	x
Sekse	0,276	0,197	0,276	0,197	0,276	0,197	0,276	0,197
Leeftijd	0,023**	0,006	0,023**	0,006	0,023**	0,006	0,023**	0,006
Opleidingsniveau	0,613**	0,138	0,613**	0,138	0,613**	0,138	0,613**	0,138
Inkomen	0,117*	0,050	0,117*	0,050	0,117*	0,050	0,117*	0,050
Chi ²	6,200		6,200		6,200		6,200	
Totaal (N)	1066		1066		1066		1066	

*p<0.05, **p<0.001

Afhankelijke variabele: wel/niet politieke participatie.

Hieruit voortvloeiend kunnen de tweede en derde hypothese beantwoord worden:

Hypothese 2: Niet-religieuzen zullen minder politiek participeren dan Christenen.

Voor de interpretatie van de tweede hypothese moet er ook gekeken worden naar de regressie waarbij de Christenen als referentiegroep zijn gebruikt. In dat regressiemodel is te zien dat er een negatief verband bestaat tussen Christenen en niet-religieuzen, wat inhoudt dat niet-religieuzen dus minder politiek participeren met een significantieniveau van $p < 0,05$. De odds dat niet-religieuzen minder politiek participeren dan Christenen is 0,530 (zie bijlage). Hypothese 2 wordt op basis van deze resultaten bevestigd: niet-religieuzen participeren inderdaad minder dan Christenen op politiek gebied.

Hypothese 3: Spirituelen zullen meer politiek participeren dan niet-religieuzen.

Als laatste de interpretatie van de derde hypothese. Hierbij wordt het regressiemodel gebruikt waarbij de niet-religieuzen als referentiegroep dienen. In de tabel is te zien dat spirituelen met een significantieniveau van $p < 0,001$ meer politiek participeren dan niet-religieuzen. De odds, of ook wel de kans, dat spirituelen meer politiek participeren dan niet-religieuzen is 2,567 (zie bijlage). Dat wil zeggen dat hypothese 3 ook wordt bevestigd: spirituelen zullen inderdaad meer politiek participeren

dan niet-religieuzen. Voor de eerste drie hypothesen geldt dat wanneer de controlevariabelen erbij betrokken worden, zowel leeftijd als opleidingsniveau als inkomen significant van invloed zijn op het wel of niet participeren van de religieuze identiteiten. Sekse geeft geen significant resultaat.

Hypothese 4: Spirituelen zullen meer op Christelijke partijen stemmen dan niet-religieuzen.

In tabel 4 is te zien hoe de vier religieuze identiteiten zijn uitgesplitst naar stemgedrag op Christelijke partijen. Uit de tabel valt af te lezen dat vooral niet-religieuzen en spirituelen niet op Christelijke partijen stemmen, met percentages van 93,6 en 90,5. De religieuze identiteit die vooral op Christelijke partijen stemmen, zijn de Christenen zelf met 59,4% en de Christelijk spirituelen met 57,3%. Deze getallen zijn significant met een significantieniveau van $p < 0,000$. Dit houdt in dat de twee getoetste variabelen gerelateerd zijn aan elkaar. Het verwachte aantal vrijheidsgraden is met 57,98 hoger dan de 3 daadwerkelijke vrijheidsgraden. Dit houdt in dat er een verband bestaat tussen de variabelen.

Tabel 4.

Religieuze identiteiten uitgesplitst naar stemmen op Christelijke partijen.

Religieuze identiteiten	Niet stemmen op	Wel stemmen op	Totaal (N)
	Christelijke partij	Christelijke partij	
Niet-religieuzen	N = 218 93,6%	N = 15 6,4%	233 100%
Christenen	N = 69 40,6%	N = 101 59,4%	170 100%
Spirituelen	N = 256 90,5%	N = 27 9,5%	283 100%
Christelijk spirituelen	N = 168 42,7%	N = 225 57,3%	393 100%
Totaal (N)	711 65,9%	368 34,1%	1079 100%

Bron: eigen berekeningen.

Om de vierde hypothese te kunnen beantwoorden is het eerste regressiemodel relevant, waarbij de niet-religieuzen als referentiegroep wordt gebruikt. Daarin is te zien dat spirituelen meer op Christelijke partijen stemmen dan niet-religieuzen, alhoewel dit resultaat niet significant is. Wanneer de controlevariabelen erbij betrokken worden, zien we leeftijd en inkomen significant van invloed

zijn op het stemmen op Christelijke partijen. Sekse en opleidingsniveau geven geen significant resultaat.

Tabel 5.

Logistische regressiemodellen wel/niet stemmen op Christelijke partijen naar religieuze identiteiten: ongestandaardiseerde effecten, significanties en standaardfouten.

	Regressie 1		Regressie 2		Regressie 3		Regressie 4	
	B-coef. (unst)	s.e.	B-coef. (unst)	s.e.	B-coef. (unst)	s.e.	B-coef. (unst)	s.e.
Niet-religieuzen	x	X	-2,857**	0,325	-0,284	0,346	-2,709**	0,294
Christenen	2,857**	0,325	x	x	2,572**	0,283	0,148	0,209
Spirituelen	0,284	0,346	-2,572**	0,283	x	x	-2,424**	0,247
Christelijke spirituelen	2,709**	0,294	-0,148	0,209	2,424**	0,247	x	x
Sekse	-0,046	0,168	-0,046	0,168	-0,046	0,168	-0,046	0,168
Leeftijd	0,013*	0,005	0,013*	0,005	0,013*	0,005	0,013*	0,005
Opleidingsniveau	-0,159	0,110	-0,159	0,110	-0,159	0,110	-0,159	0,110
Inkomen	0,109*	0,046	0,109*	0,046	0,109*	0,046	0,109*	0,046
Chi²	8,542		8,542		8,542		8,542	
Totaal (N)	931		931		931		931	

*p<0.05, **p<0.001

Afhankelijke variabele: wel/niet stemmen op Christelijke partijen.

Hypothese 5a: Spirituelen zullen eerder rechts stemmen dan Christenen en niet-religieuzen.

Hypothese 5b: Spirituelen zullen eerder links stemmen dan Christenen en niet-religieuzen.

Om tot beantwoording van de probleemstelling te komen zijn deze hypothesen getoetst aan de hand van een lineaire regressie analyse. Deze keuze is gemaakt, omdat de afhankelijke variabele gemeten is aan de hand van een schaal waarbij 1 staat voor links stemgedrag en 10 staat voor rechts stemgedrag. De lineaire regressie bevat links/rechts stemgedrag als afhankelijke variabele en de vier religieuze identiteiten en de vier controlevariabelen als predictoren.

Tabel 6.

Lineaire regressiemodellen links/rechts stemgedrag naar religieuze identiteiten: ongestandaardiseerde effecten, significanties en standaardfouten.

	Regressie 1		Regressie 2		Regressie 3		Regressie 4	
	B-coef. (unst)	s.e.	B-coef. (unst)	s.e.	B-coef. (unst)	s.e.	B-coef. (unst)	s.e.
Niet-religieuzen	x	x	-0,664*	0,211	0,300	0,179	-0,622**	0,170
Christenen	0,664*	0,211	x	x	0,965**	0,200	0,043	0,193
Spirituelen	-0,300	0,179	-0,965**	0,200	x	x	-0,922**	0,157
Christelijke spirituelen	0,622**	0,170	-0,043	0,193	0,922**	0,157	x	x
Sekse	0,443**	0,125	0,443**	0,125	0,443**	0,125	0,443**	0,125
Leeftijd	-0,004	0,04	-0,004	0,04	-0,004	0,04	-0,004	0,04
Opleidingsniveau	-0,248*	0,082	-0,248*	0,082	-0,248*	0,082	-0,248*	0,082
Inkomen	0,158**	0,033	0,158**	0,033	0,158**	0,033	0,158**	0,033
R²	0,043**		0,043**		0,043**		0,043**	
Totaal (N)	1007		1007		1007		1007	

*p<0.05, **p<0.001

Afhankelijke variabele: links/rechts stemgedrag schaalverdeling.

In tabel 6 is de lineaire regressie te zien waarbij links en rechts stemgedrag is uitgezet naar religieuze identiteiten. Omdat bij hypothese 5 eerst spirituelen uitgezet worden tegen Christenen en daarna uitgezet worden tegen niet-religieuzen, zullen deze apart besproken worden. Allereerst de spirituelen tegenover de Christenen. Hierbij wordt het tweede regressiemodel gebruikt, waarbij Christenen als referentiegroep gebruikt worden. Uit de tabel valt af te lezen dat er een negatief verband bestaat tussen links en rechts stemgedrag van spirituelen en Christenen. Dit houdt in dat spirituelen eerder links zullen stemmen dan Christenen, dit resultaat is significant met een significantieniveau van $p < 0,001$. Vervolgens worden de spirituelen tegen de niet-religieuzen uitgezet, wat te zien is in het eerste regressiemodel. De tabel toont dat er een negatief verband bestaat tussen links en rechts stemgedrag van spirituelen en niet-religieuzen. Spirituelen stemmen dus eerder links dan niet-religieuzen. Deze getallen zijn echter niet significant. Met inachtneming van de controlevariabelen, is er te zien dat sekse, opleidingsniveau en inkomen alle drie significant van invloed zijn op het links of rechts stemgedrag van de religieuze identiteiten. Leeftijd geeft als enige geen significant resultaat. Al met al kunnen we stellen dat hypothese 5a niet bevestigd wordt en dus hypothese 5b wel bevestigd wordt: spirituelen stemmen niet eerder rechts maar juist eerder links dan Christenen en niet-religieuzen.

Hypothese 6: Spirituelen zullen vaker liberaal stemmen dan Christenen en niet-religieuzen.

In tabel 7 is te zien hoe de vier religieuze identiteiten zijn uitgesplitst naar liberaal stemgedrag. Uit de tabel is op te maken dat de respondenten die op een liberale politieke partij hebben gestemd, voornamelijk behoren tot de niet-religieuze identiteit met 39,9%. De spirituele identiteit volgt met 33,6%, waarna de Christelijk spirituelen met 15,5% en als laatste respondenten met de Christelijke identiteit met 14,7%. Deze getallen zijn significant met een significantieniveau van $p < 0,000$. Het aantal vrijheidsgraden is 3 en het verwachte aantal vrijheidsgraden is groter met 43,17. Dit houdt in dat er een verband bestaat tussen de variabelen.

Tabel 7.

Religieuze identiteiten uitgesplitst naar liberaal stemgedrag.

Religieuze identiteiten	Niet liberaal stemmen		Wel liberaal stemmen		Totaal (N)
	N	%	N	%	
Niet-religieuzen	N = 140	60,1%	N = 93	39,9%	233
Christenen	N = 145	85,3%	N = 25	14,7%	170
Spirituelen	N = 188	66,4%	N = 95	33,6%	283
Christelijk spirituelen	N = 332	84,5%	N = 61	15,5%	393
Totaal (N)	805	74,6%	274	25,4%	1079

Bron: eigen berekeningen.

In tabel 8 is de lineaire regressie te zien waarbij liberaal stemgedrag is uitgezet naar de religieuze identiteiten. Omdat bij deze hypothese spirituelen uitgezet worden tegen Christenen en niet-religieuzen, zal er gekeken worden naar het regressiemodel waarbij Christenen als referentiegroep gebruikt worden en daarna gekeken worden naar het regressiemodel waarbij niet-religieuzen als referentiegroep gebruikt worden. Uit het tweede model in tabel 8 is af te lezen dat spirituelen liberaler stemmen dan Christenen, met een significantieniveau van $p < 0,05$. Uit de eerste regressie in tabel 8 is af te lezen dat spirituelen niet liberaler stemmen dan niet-religieuzen, wat echter niet significant is. De controlevariabele die bij deze regressie significant is, is alleen inkomen. Sekse,

leeftijd en opleidingsniveau zijn niet significant. Hypothese 6 wordt deels bevestigd en deels niet bevestigd: spirituelen stemmen inderdaad liberaler dan Christenen, maar niet liberaler dan niet-religieuzen.

Tabel 8.

Logistische regressie analyse liberaal stemgedrag naar religieuze identiteiten: ongestandaardiseerde effecten, significanties en standaardfouten.

	Regressie 1		Regressie 2		Regressie 3		Regressie 4	
	B-coef. (unst)	s.e.	B-coef. (unst)	s.e.	B-coef. (unst)	s.e.	B-coef. (unst)	s.e.
Niet-religieuzen	X	X	1,205**	0,294	0,264	0,203	1,053**	0,213
Christenen	-1,205**	0,294	x	x	-0,940*	0,289	-0,152	0,294
Spirituelen	-0,264	0,203	0,940*	0,289	x	x	0,789**	0,206
Christelijke spirituelen	-1,053**	0,213	0,152	0,294	-0,789**	0,206	x	x
Sekse	0,320	0,161	0,320	0,161	0,320	0,161	0,320	0,161
Leeftijd	-0,010	0,005	-0,010	0,005	-0,010	0,005	-0,010	0,005
Opleidingsniveau	0,118	0,105	0,118	0,105	0,118	0,105	0,118	0,105
Inkomen	0,141*	0,043	0,141*	0,043	0,141*	0,043	0,141*	0,043
Chi²	8,491		8,491		8,491		8,491	
Totaal (N)	931		931		931		931	

*p<0.05, **p<0.001

Afhankelijke variabele: liberaal stemgedrag.

Hypothese 7: Spirituelen zullen vaker op progressieve partijen stemmen dan Christenen en niet-religieuzen zullen doen.

In tabel 9 is te zien hoe de vier religieuze identiteiten zijn uitgesplitst naar progressief stemgedrag. Uit de tabel is op te maken dat van de respondenten die op progressieve politieke partijen stemmen de meerderheid tot een niet-religieuze identiteit behoort, met een percentage van 51,9. Spirituelen (45,9%), Christelijk spirituelen (23,7%) en Christenen (18,8%) volgen. Deze getallen zijn significant met een significantieniveau van p<0,000. Daarnaast is het verwachte aantal vrijheidsgraden hoger dan het daadwerkelijke aantal vrijheidsgraden, met 59,24 tegenover 3. Dit betekent dat er zich een verband voordoet.

Tabel 9.

Religieuze identiteiten uitgesplitst naar progressief stemgedrag.

Religieuze identiteiten	Niet progressief	Wel progressief	Totaal (N)
	Stemmen	stemmen	
Niet-religieuzen	N = 112 48,1%	N = 121 51,9%	233 100%
Christenen	N = 138 81,2%	N = 32 18,8%	170 100%
Spirituelen	N = 153 54,1%	N = 130 45,9%	283 100%
Christelijk spirituelen	N = 300 76,3%	N = 93 23,7%	393 100%
Totaal (N)	703 65,2%	376 34,8%	1079 100%

Bron: eigen berekeningen.

In tabel 10 is de logistische regressie te zien waarbij progressief stemgedrag is uitgezet is naar de religieuze identiteiten. Omdat bij deze hypothese spirituelen uitgezet worden tegen Christenen en niet-religieuzen, zal er gekeken worden naar de regressie waarbij Christenen als referentiegroep gebruikt worden en daarna gekeken worden naar de regressie waarbij niet-religieuzen als referentiegroep gebruikt worden. Dit is in regressiemodel 2 en daarna in regressiemodel 1. Uit het tweede regressiemodel in tabel 10 is af te lezen dat spirituelen significant progressiever stemmen dan Christenen, met een significantieniveau van $p < 0.000$. Uit de eerste regressie in tabel 10 is af te lezen dat spirituelen minder progressief stemmen dan niet-religieuzen, wat echter niet een significant resultaat geeft. De controlevariabelen die bij deze regressie significant zijn, zijn opleidingsniveau en inkomen. Sekse en leeftijd zijn niet significant. Hypothese 7 wordt op basis van deze resultaten gedeeltelijk bevestigd: spirituelen zullen vaker op progressieve partijen stemmen dan Christenen. Het gedeelte van de hypothese dat spirituelen ook progressiever stemmen dan niet-religieuzen wordt echter aan de hand van deze resultaten niet bevestigd.

Tabel 10.

Logistische regressie analyse progressief stemgedrag naar religieuze identiteiten: ongestandaardiseerde effecten, significanties en standaardfouten.

	Regressie 1		Regressie 2		Regressie 3		Regressie 4	
	B-coef. (unst)	s.e.	B-coef. (unst)	s.e.	B-coef. (unst)	s.e.	B-coef. (unst)	s.e.
Niet-religieuzen	X	x	1,471**	0,261	0,214	0,194	1,344**	0,199
Christenen	-1,471**	0,261	x	x	-1,257**	0,253	-0,127	0,249
Spirituelen	-0,214	0,194	1,257**	0,253	X	x	1,130**	0,188
Christelijke spirituelen	-1,344**	0,199	0,127	0,249	-1,130**	0,188	x	x
Sekse	-0,307	0,148	-0,307	0,148	-0,307	0,148	-0,307	0,148
Leeftijd	0,007	0,005	0,007	0,005	0,007	0,005	0,007	0,005
Opleidingsniveau	0,368**	0,098	0,368**	0,098	0,368**	0,098	0,368**	0,098
Inkomen	-0,137**	0,039	-0,137**	0,039	-0,137**	0,039	-0,137**	0,039
Chi ²	6,234		6,234		6,234		6,234	
Totaal (N)	931		931		931		931	

*p<0.05, **p<0.001

Afhankelijke variabele: progressief stemgedrag.

Dit onderzoek heeft zich gericht op de vraag wat de consequenties zijn van het hebben van een bepaalde religieuze identiteit op politiek gedrag. Onder politiek gedrag wordt eerst het daadwerkelijk politiek participeren en daarna de politieke voorkeur verstaan. Binnen dit onderzoek zijn we uitgegaan van drie religieuze identiteiten, te weten niet-religieuzen, Christenen en New Age spirituelen. Hierbij is dus gekeken of het behoren tot één van die religieuze identiteiten religieus of niet-religieus, links of rechts, liberaal of niet-liberaal en progressief of niet-progressief stemgedrag verklaart. De onderzoeksvraag die hierbij centraal staat is als volgt: *'In hoeverre en op welke manier leidt New Age spiritualiteit tot politiek gedrag?'*

Eerder onderzoek op dit gebied gaat terug tot de jaren '70 en '80 van de twintigste eeuw, toen er na de Tweede Wereldoorlog in Nederland geleidelijk een einde kwam aan de verzuiling. Zijdeveld (1998) stelt dat de Nederlandse maatschappij toentertijd onderverdeeld was in verschillende zuilen of stromingen, waarbij elke zuil een bepaalde politieke of levensbeschouwelijke visie hoorde. De afbraak van de zuilen werd door Berger (1967) en Bruce (2002) gezien als het begin van de secularisering, wat zij omschrijven als het volledig wegvallen van religie in zowel het privé domein als in het publieke domein. Luckmann (1967) geeft echter een andere analyse en vond dat het publieke domein misschien wel wegviel, maar dat het privé domein juist rijker werd aan vormen van zingeving. Deze beweging is later door Heelas en Woodhead (2005) revitalisering genoemd. De revitalisering stelt dat groei van het individualisme en zelfontplooiing heeft geleid tot het vervagen van het Christendom en de opkomst van spiritualiteit. Deze ontwikkeling werd de New Age beweging genoemd, waarin een sterk academisch debat ontstond. Aan de ene kant was er het kamp dat beweerde dat New Age zou leiden tot hyperindividualisme. Dit individualisme zou vervolgens leiden tot het minder politiek participeren in de samenleving, omdat de prioriteit bij een individualistische levensstijl ligt en men meer met zichzelf bezig is in het private domein (Luckmann, 1967; Heelas, 1996). De resultaten van dit onderzoek tonen dat hiervan geen sprake is: spirituelen participeren juist meer op politiek gebied dan Christenen en niet-religieuzen. Daarnaast participeren Christenen meer dan niet-religieuzen en een logische gevolgtrekking is dan dat niet-religieuzen dus het minst participeren op politiek gebied. Deze resultaten bieden gelijk ondersteuning aan hetgeen het andere kamp binnen het academische debat stelt, namelijk dat aanhangers van de New Age beweging er misschien wel individualistische houdingen op na houden, maar dat zij daarnaast weldegelijk publiek gericht zijn en dat het aanhangen van spirituele idealen weldegelijk consequenties heeft op maatschappelijk niveau (Besecke, 2006; Aupers & Houtman, 2006).

Wat nog niet eerder is gedaan en wat binnen dit onderzoek wel gedaan wordt, is dat er een koppeling wordt gemaakt naar politieke voorkeur. Nu duidelijk is welke religieuze groepering het meest en het minst politiek betrokken zijn, is het interessant om te kijken in welke richting er dan precies gestemd wordt. Dit is gedaan met behulp van de Rationele Keuzetheorie van Downs en Schumpeter (1957), de Breuklijnentheorie van Lipset en Rokkan (1967) en de toevoeging op deze theorie van Kriesi (2010). De eerste theorie stelt dat mensen hun keuze baseren op rationeel denkgedrag en staat als basis voor dit gehele onderzoek. De tweede theorie stelt dat er niet alleen gekeken moet worden naar economisch gewin, maar ook naar cultureel gewin en stelt kort gezegd dat er breuklijnen ontstaan (Lipset & Rokkan, 1967) waarin er een discrepantie bestaat tussen ideeën en waarden (Kriesi, 2010). Eerst is er een breuklijn te herkennen tussen religieuzen en niet-religieuzen, waarbij de spirituelen tot de religieuzen worden geschaard omdat zij weldegelijk een vorm van zingeving aanhangen en daarbij ook de bijbehorende religieuze waarden belangrijk vinden. Het bleek dat hier inderdaad aanwijzingen voor zijn, dus dat spirituelen eerder op Christelijke partijen stemmen dan niet-religieuzen. Echter, dit resultaat is niet significant, dus kunnen er geen verdere uitspraken over gedaan worden. Daarna werd er een breuklijn gezien tussen links en rechts stemgedrag, waarbij er een onderscheid werd gemaakt tussen de sociaal-economische links-rechtschaal en de morele links-rechtschaal. De resultaten wijzen uit dat spirituelen significant eerder links stemmen, wat betekent dat zij dus meer waarde hechten aan de Groene Agenda (morele schaal) dan dat zij waarde hechten aan overheidsbemoediging (sociaal-economische schaal). Dit is te verklaren aan de hand van de theorie van Kriesi (2010), wat dus inhoudt dat mensen stemmen op partijen die hun waarden en belangen het meest behartigen wat voor de spirituelen de Groene Agenda blijkt te zijn. Als laatste werd er het liberale en niet-liberale gedachtegoed tegenover elkaar gezet. Volgens eerdere onderzoekers staan zelfontwikkeling en anti-institutionalisme centraal binnen de spirituele beweging (Besecke, 2006), wat aansluit bij het liberale gedachtegoed. Deze breuklijn wordt bevestigd wanneer de spirituelen vergeleken worden met de Christenen: spirituelen stemmen liberaler dan de Christenen. De breuklijn is echter niet significant en wordt niet bevestigd wanneer de spirituelen met de niet-religieuzen vergeleken worden. Vervolgens is de theorie van Kriesi (2010) toegepast op progressief en niet-progressief stemgedrag. Het voorbeeld over het tolerant zijn tegenover het homohuwelijk, euthanasie en abortus dat eerder is aangenomen zou volgens deze theorie leiden tot progressief stemgedrag. Aangezien aanhangers van de New Age beweging zich tolerant opstellen (Dolezal, 2010), wordt er verwacht dat zij eerder progressief zullen stemmen. Dit sluit namelijk aan bij de waarden die zij belangrijk vinden en daaruit vloeit hun rationele keuze voort. De bijbehorende hypothese wordt vervolgens deels wel en deels niet bevestigd. Spirituelen stemmen namelijk inderdaad significant eerder progressief dan Christenen, maar spirituelen stemmen juist minder progressief dan niet-religieuzen. Dit laatste resulteert echter niet in een significant resultaat.

Een sterk punt van dit onderzoek is dat het midden in het academisch debat valt over de rol van spiritualiteit. Daarnaast tikt dit onderzoek een relatief nieuw terrein binnen de sociologie aan, omdat er nog niet vaker onderzoek is gedaan naar de specifieke consequenties van New Age spiritualiteit op politiek gedrag. Onderzoek zou dus moeten uitwijzen of er nieuwe verklarende factoren voor politiek gedrag bestaan en wat hun consequenties zijn. Daarnaast is het interessant om te onderzoeken wat die spirituele identiteit nu precies inhoudt, omdat deze naar onze mening veel ingewikkelder in elkaar steekt dan dit onderzoek heeft doen blijken. Ook is de door ons gevonden Christelijk spirituele identiteit interessant om nader te onderzoeken, omdat die groep steeds het grootst bleek te zijn en er daarnaast onduidelijk is wie er precies tot die groep behoort, wat hun achtergrond is, wat hun belangrijke kernwaarden zijn, welke houding zij aannemen en tot welk stemgedrag dat leidt. Ook zou in vervolgonderzoek de maat voor stemgedrag verder uitgebreid moeten worden. Om een duidelijk beeld te krijgen van bijvoorbeeld liberaal of niet-liberaal stemgedrag, zou de maat om dit te meten ook houdingen moeten bevatten in plaats van alleen de verdeling van de politieke partijen. Een voorbeeld van een houding die interessant is om bij deze maat te betrekken is de mate waarin de respondenten waarde hechten aan vrijheid en verantwoordelijkheid (dan meer liberaal), of waarde hechten aan solidariteit en gelijkheid (dan niet-liberaal (socialistisch)). Tot slot zou het interessant zijn om voor vervolgonderzoek gebruik te maken van een longitudinale onderzoeksmethode, zodat er eventuele trends gezien kunnen worden van de invloed van religieuze identiteiten op politiek gedrag. We zijn hierbij benieuwd of aanhangers van de New Age spiritualiteit zich door de jaren heen anders zijn gaan gedragen op politiek gebied en in welke richting zij zich bewegen. Aan de hand van longitudinale resultaten kunnen er vervolgens betere voorspellingen gedaan worden over de consequenties van New Age spiritualiteit op politiek gedrag.

Resumerend kan gesteld worden dat het behoren tot een bepaalde religieuze identiteit zeker nog steeds van invloed is op politieke participatie en stemvoorkeur. Zo participeren de New Age spirituelen het meest op politiek vlak, waardoor het gegeven dat zij er een meer individualistische levensstijl op nahouden dus wordt weerlegd. Daarnaast gaat hun stemvoorkeur in vergelijking met Christenen en niet-religieuzen relatief vaker uit naar linkse partijen en gaat hun stemvoorkeur in vergelijking met Christenen relatief vaker uit naar liberale en progressieve partijen.

Literatuurlijst.

- Achterberg, P., Aupers, S., Mascini, P., Houtman, D., de Koster, W. & van der Waal, J. (2009). A Christian cancellation of the secularist truce? Waning Christian religiosity and waxing religious deprivatization in the west. *Journal for the Scientific Study of Religion* 48 (4): 687-701.
- Achterberg, P. & Houtman, D. (2006). Why do so many people vote 'unnaturally'? A cultural explanation for voting behaviour. *European Journal of Political Research* 45: 75-92.
- Aupers, S. 'We are all Gods: New Age in the Netherlands 2960-2000'. *The Dutch and their Gods*. Ed. Erik Sengers. Hilversum: Verloren, in press.'
- Aupers, S. & Houtman, D. (2006). Beyond the Spiritual Supermarket: The Social and Public Significance of New Age Spirituality. *Journal of Contemporary Religion* 21 (2), 201- 222.
- Becker, J. & de Hart, J. (2006). *Godsdienstige veranderingen in Nederland*. Sociaal en Cultureel Planbureau Nederland.
- Berger, P.L. (1967). *The sacred canopy: elements of a sociological theory of religion*. New York: Anchor Books.
- Berger, P. & Luckmann, N. (1991[1996]). *The Social Construction of Reality: A treatise in the Sociology of Knowledge*. New York: Penguin Books.
- Bernts, T., Dekker, G. & de Hart, J. (2006). *God in Nederland*. Ten Have: Kampen.
- Besecke, K. (2005). Seeing invisible religion: religion as a societal conversation about transcendent meaning. *Sociological Theory* 23 (2), 179-196.
- Bruce, S. (1996). *Religion in the modern world: from Cathedrals to Cults*. New York: Oxford University Press.
- Bruce, S. (2002). *God is Dead: Secularization in the West*. Oxford: Blackwell.
- Calhoun, C. (1992). 'Introduction: Habermas and the public sphere'. Edited by Craig Calhoun, *Habermas and the public sphere*. Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology Press, pp 1-48.
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2009). *Religie aan het begin van de 21^e eeuw*. Den Haag: CBS.
- Comte, A. (1974). *The essential Comte* (selected from *Cours de la Philosophie Positive* by A. Comte), edited and introduced by S. Andreski. London: Croom Helm.
- Democraten 66. (2013). *Standpunten D66; partijprogramma 2013*. Geraadpleegd op 27 mei 2013 van www.d66.nl.
- Deth, van J.W., & Vis, J.C.P.M. (2006). *Regeren in Nederland. Het politieke en bestuurlijke bestel in vergelijkend perspectief*. Assen: van Gorcum.

- Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen. (2005). *Centrale aandachtspunten Nederlandse politieke partijen*. Geraadpleegd op 27 mei 2013 van www.dnpp.ub.rug.nl.
- Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen. (2008). *Liberale en Socialistische partijen*. Geraadpleegd op 27 mei 2013 van www.dnpp.ub.rug.nl.
- Dobbelaere, K. (2002). *Secularization: an analysis on three levels*. Brussel: Presses Interuniversitaires Europeennes.
- Dolezal, M. (2010). Exploring the Stabilization of a Political Force: The Social and Attitudinal Basis of Green Parties in the Age of Globalization. *West European Politics* 33 (3), 534–52.
- Downs, A. (1957). An economic theory of political in action in a democracy. *The journal of political economy* 65 (2): 135 – 150.
- Downs, A. & Schumpeter, J. (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper & Row.
- Glendinning, T. & Bruce, S. (2006). New ways of believing or belonging: is religion giving way to spirituality? *The British Journal of Sociology* 57 (3): 399 – 414.
- Hanegraaff, W. J. (1996). *'New Age religion and Western Culture: esotericism in the mirror of secular thought'*. Leiden: Brill.
- Heelas, P. (1996). *'The New Age movement: the celebration of the self and the sacralisation of modernity'*. Oxford: Blackwell.
- Houtman, D. (2008). God in Nederland 1996-2006. *Religie en Samenleving* 3 (1): 17 – 35.
- Houtman, D. & Mascini, P. (2002). Why do churches become empty, while New Age grows? Secularization and religious change in the Netherlands. *Journal for the Scientific Study of Religion* 41 (3): 455 – 473.
- Hul, van 't W.L., Aupers, S., & Houtman, D. (Forthcoming). *Religious pluralism and the reshaping of religious identity*: 1 – 22.
- Janssen, J. (1998). The Netherlands as an experimental garden of religiosity. *Social Compass* 45 (1): 109 – 122.
- Kieskompas. (2013). *Nederlandse politieke partijen*. Geraadpleegd op 27 mei 2013 van www.tweedekamer.kieskompas.nl.
- Knoblauch, H. (2008). Spirituality and Popular Religion in Europe. *Social Compass* 55 (2): 140 – 153.
- Kriesi, H. (2010). Restructuration of Partisan Politics and the Emergence of a New Cleavage Based on Values. *West European Politics* 33 (3): 673-13.
- Lipset, S.M., & Rokkan, S., (1967). *Party systems and voter alignments*. New York: The Free Press.
- Luckmann, T. (1967). *'The invisible religion: the problem of religion in modern society'*. New York: MacMillan.

Luckmann, T. (1999). The religious situation in Europe: the background to contemporary conversions. *Social Compass* 46 (3): 251 – 258.

Middendorp, C.P. (1991). *Ideology in Dutch politics: the Democratic system reconsidered (1970 – 1985)*. Assen: Van Gorcum.

Nationaal Kompas Volksgezondheid. (2013). *Indeling opleidingsniveau Nederland*. Geraadpleegd op 27 mei 2013 van www.nationaalkompas.nl.

Norris, P. & Inglehart, R. (2011). *Sacred and Secular: religion and politics worldwide*. Cambridge University Press.

Peters, J., Felling, A. & Scheepers, P. (2000). *Individualisering van godsdienst en levensbeschouwing in: Individualisering in Nederland aan het einde van de twintigste eeuw*. Koninklijke van Gorcum & Comp.; Assen. pp. 49-65.

Randy. (2010). *Structureel Functionalisme*. Geraadpleegd op 13 mei 2013 van www.mens-en-samenleving.infonu.nl.

Riley, M.W. (1987). On the significance of age in sociology. *American Sociological Review* 52 (1): 1 – 14.

Roudette, M. (2012). *Lyrics: New Age*. Geraadpleegd op 17 juni 2013 van www.lyrics.com.

Scheepers, P., Eisinga, R. & te Grotenhuis, M. (2000). *Privatisering en/of ideologisering van politieke keuzes? in: Individualisering in Nederland aan het einde van de twintigste eeuw*. Koninklijke van Gorcum & Comp.; Assen. pp. 157-164.

Scheepers, P., Peters, J. & Felling, A. (2000). *Individualisering van politieke opvattingen in: Individualisering in Nederland aan het einde van de twintigste eeuw*. Koninklijke van Gorcum & Comp.; Assen. pp. 133-138.

Smith, B. (2007). Attitudes towards religious pluralism: measurements and consequences. *Social Compass* 54 (2): 333 – 353.

Wilson, B. (1976). *Contemporary Transformations of Religion*. Oxford: Oxford University Press.

Wilson, B. (1982). *Religion in sociological perspective*. Oxford, U.K.: Oxford University Press.

Wood, R.L. (1999). 'Religious culture and political action'. *Sociological theory* 17: 307 – 332.

Woodhead, L. (2010). Real religion and fuzzy spirituality? Taking sides in sociology of religion. In: Aupers, S. & Houtman, D. (eds) *Religions of Modernity: Relocating the Sacred to the Self and the Digital*. Leiden, Boston: Brill Publishers, pp: 31 – 48.

Zijderveld, A.C. (1998). *De samenleving als schouwspel*. Boom Juridische Uitgevers.

Bijlage 1.

Hypothese 1, 2 en 3.

	Regressie 1		Regressie 2		Regressie 3		Regressie 4	
	Odds ratio	Wald score	Odds ratio	Wald score	Odds ratio	Wald score	Odds ratio	Wald score
	– exp (B)		– exp (B)		– exp (B)		– exp (B)	
Niet-religieuzen	x	x	0,530	4,673	0,390	12,230	0,440	11,451
Christenen	1,887	4,673	x	x	0,735	0,893	0,830	0,404
Spirituelen	2,567	12,230	1,360	0,893	x	x	1,128	0,188
Christelijk spirituelen	2,275	11,451	1,206	0,404	0,886	0,188	x	x
Sekse	1,318	1,978	1,318	1,978	1,318	1,978	1,318	1,978
Leeftijd	1,023	13,477	1,023	13,477	1,023	13,477	1,023	13,477
Opleidingsniveau	1,846	19,670	1,846	19,670	1,846	19,670	1,846	19,670
Inkomen	1,124	5,564	1,124	5,564	1,124	5,564	1,124	5,564

Hypothese 4.

	Regressie 1		Regressie 2		Regressie 3		Regressie 4	
	Odds ratio	Wald score	Odds ratio	Wald score	Odds ratio	Wald score	Odds ratio	Wald score
	– exp (B)		– exp (B)		– exp (B)		– exp (B)	
Niet-religieuzen	x	x	0,057	77,281	0,752	0,675	0,067	84,883
Christenen	17,402	77,281	x	x	13,093	82,406	1,159	0,499
Spirituelen	1,329	0,675	0,076	82,406	x	x	0,089	96,468
Christelijk spirituelen	15,010	84,883	0,863	0,499	11,294	96,468	x	x
Sekse	0,955	0,075	0,955	0,075	0,955	0,075	0,955	0,075
Leeftijd	1,013	5,851	1,013	5,851	1,013	5,851	1,013	5,851
Opleidingsniveau	1,853	2,076	1,853	2,076	1,853	2,076	1,853	2,076
Inkomen	1,115	5,517	1,115	5,517	1,115	5,517	1,115	5,517

Hypothese 5.

	Regressie 1		Regressie 2		Regressie 3		Regressie 4	
	Odds ratio	Wald score	Odds ratio	Wald score	Odds ratio	Wald score	Odds ratio	Wald score
	– exp (B)		– exp (B)		– exp (B)		– exp (B)	
Niet-religieuzen	x	x	0,057	77,281	0,752	0,675	0,067	84,883
Christenen	17,402	77,281	x	x	13,093	82,406	1,159	0,499
Spirituelen	1,329	0,675	0,076	82,406	x	x	0,089	96,468
Christelijk spirituelen	15,010	84,883	0,863	0,499	11,294	96,468	x	x
Sekse	0,955	0,075	0,955	0,075	0,955	0,075	0,955	0,075
Leeftijd	1,013	5,851	1,013	5,851	1,013	5,851	1,013	5,851
Opleidingsniveau	1,853	2,076	1,853	2,076	1,853	2,076	1,853	2,076
Inkomen	1,115	5,517	1,115	5,517	1,115	5,517	1,115	5,517

Hypothese 6.

	Regressie 1		Regressie 2		Regressie 3		Regressie 4	
	Odds ratio	Wald score	Odds ratio	Wald score	Odds ratio	Wald score	Odds ratio	Wald score
	– exp (B)		– exp (B)		– exp (B)		– exp (B)	
Niet-religieuzen	x	x	3,335	16,831	1,302	1,698	2,866	24,367
Christenen	0,300	16,831	x	x	0,390	10,621	0,859	0,267
Spirituelen	0,768	1,698	2,561	10,621	x	x	2,201	14,638
Christelijk spirituelen	0,349	24,367	1,164	0,267	0,454	14,638	x	x
Sekse	1,377	3,950	1,377	3,950	1,377	3,950	1,377	3,950
Leeftijd	0,990	3,306	0,990	3,306	0,990	3,306	0,990	3,306
Opleidingsniveau	1,125	1,254	1,125	1,254	1,125	1,254	1,125	1,254
Inkomen	1,152	11,035	1,152	11,035	1,152	11,035	1,152	11,035

Hypothese 7.

	Regressie 1		Regressie 2		Regressie 3		Regressie 4	
	Odds ratio	Wald score	Odds ratio	Wald score	Odds ratio	Wald score	Odds ratio	Wald score
	– exp (B)		– exp (B)		– exp (B)		– exp (B)	
Niet-religieuzen	x	x	4,354	31,742	1,239	1,214	3,835	45,766
Christenen	0,230	31,742	x	x	0,285	24,639	0,881	0,261
Spirituelen	0,807	1,214	3,514	24,639	x	x	3,095	36,213
Christelijk spirituelen	0,261	45,766	1,135	0,261	0,323	36,213	x	x
Sekse	0,736	4,288	0,736	4,288	0,736	4,288	0,736	4,288
Leeftijd	1,007	2,063	1,007	2,063	1,007	2,063	1,007	2,063
Opleidingsniveau	1,445	14,145	1,445	14,145	1,445	14,145	1,445	14,145
Inkomen	0,872	12,637	0,872	12,637	0,872	12,637	0,872	12,637